

مقایسه کارایی بیمه اسلامی (تکافل) و بیمه متعارف، با فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)

محمد مهدی عسکری *

حمیدرضا اسمعیلی گیوی **

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۳/۳

چکیده

امروزه در اقتصادهای جدید، بیمه، پس از بانکداری، یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصاد شمرده می‌شود. بیمه اسلامی نه تنها در کشورهای اسلامی بلکه در آمریکای شمالی، استرالیا، چین، روسیه و چند کشور اروپایی و مجموعاً در بیش از ۲۲ کشور جهان فعالیت می‌کند. بنابراین، دو نوع بیمه متعارف و تکافل، به عنوان دو مقوله بدیل و جایگزین مطرح شده است. در این تحقیق، کارایی و عملکرد شرکت‌های تکافل و بیمه رایج با شاخص‌های معین و با بهره‌برداری از روش تحلیل سلسله مراتبی مقایسه شده است. نتایج حاصل از این تحقیق حاکی از کارایی نسبی تکافل در مقابل بیمه متعارف است. بدیهی است عرضه محصولات تکافل در کنار محصولات بیمه رایج در کشور ما به رشد میزان نفوذ بیمه در کشور و گسترش و تنوع حیطه خدمات مالی و رشد و توسعه اقتصاد کمک شایانی خواهد کرد.

واژگان کلیدی

کارایی، تکافل، بیمه متعارف، فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)

m.askari@gmail.com

* دانشیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق (ع)

** دانشجوی دکتری سیاستگذاری علم و فناوری، دانشگاه تربیت مدرس، نویسنده مسئول

H.esmaely@modares.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

نظام مالی اسلام متشکل از سه حوزه کارکردی بانکداری اسلامی، بیمه اسلامی و بازار سرمایه اسلامی است که با توسعه و پیشرفت خود، به بخش اساسی و مهمی در بازار مالی جهانی تبدیل شده و به عنوان الگوی مالی جایگزین، کارا و اجرایی در مقابل نظام مالی متعارف، مورد توجه بسیار قرار گرفته است. افزایش آگاهی و تقاضا برای سرمایه‌گذاری طبق اصول شرع در سطح جهانی باعث شده است که صنعت خدمات مالی اسلامی به صنعت موفق و پررونقی تبدیل شود. طراحی نظام مالی اسلامی در هر یک از حوزه‌های مذکور باید در وهله نخست، شاخص‌های کارآمدی نظام‌های مالی و سپس شاخص‌های اسلامی این نظام‌ها را داشته باشد.

نیاز به امنیت از جمله مهم‌ترین نیازهای بشر است که بر اساس گذر زمان از تعریف ساده خود به امنیت در دارایی، سرمایه‌گذاری‌ها و مواردی از این قبیل، بسط و گسترش یافته است. در ابتدا، به منظور رفع این نیازی از ابزارهای متفاوتی استفاده می‌شد تا اینکه نظام بیمه، مدون شد. بیمه درباره موضوعات خطرزا و خطردار انجام می‌گیرد، که به معنای عدم اطمینان از وقوع زیان است. مؤسسات و نهادهای بیمه‌ای یکی از عوامل و شرایط مؤثر در توسعه اقتصادی و مالی، ایجاد منابع جدید مالی، حفظ ثروت‌های ملی و جلوگیری از خطرهای تهدیدکننده در سرمایه‌گذاری از نظر تضمین خسارت و پرداخت غرامت است (تاج‌بخش، ۱۳۳۷، ص ۳۱۷).

از ابتدای دهه ۱۹۷۰ میلادی، کشورهای مسلمان، توجه ویژه‌ای به مباحثی همچون طراحی خدمات مالی بر مبنای اصول اسلامی کرده‌اند. مفهوم تکافل در زمان پیامبر اکرم نیز وجود داشته است، به طوری که با ورود پیامبر اکرم به مدینه، میان مهاجران و انصار، نظام عاقله شکل گرفت. از طریق این پیمان، تمام مسلمانان مدینه، بدون توجه به قبیله-شان، عضو یک جامعه شدند و صندوقی به نام «کنز» ایجاد شد که اعضاء، سالانه در آن مبلغی می‌ریختند. این صندوق به عضوی که برای پرداخت دیه مشکل داشت، کمک می‌کرد. در دهه‌های اخیر بر «حمایت متقابل»، به عنوان شکل پذیرفتنی بیمه، و تحریم بیمه مرسوم، به ویژه در نخستین اجلاس بین‌المللی اقتصاد اسلامی در مکه (۱۳۴۵ ش/ ۱۹۷۶) تأکید شد و بیمه تکافل، به عنوان بیمه‌ای که در اسلام، پذیرفتنی است، مطرح

گردید.^۱ صنعت بیمه اسلامی برای ایجاد نظام نهادهای مالی اسلامی به منظور دوری از شبهات موجود از منظر فقه اهل تسنن -ربا، غرر و قمار- و عرضه الگویی جایگزین عرضه شد، که کشورهای اسلامی و حتی غیراسلامی از آن استقبال کردند. شرکت‌های تکافل در جهان اسلام، امروزه در قالب ۶۳ شرکت تکافل و هشت شرکت تکافل اتکایی فعالیت می‌کنند، به طوری که ۳۱ شرکت تکافل در کشورهای عربی، ۱۶ شرکت تکافل در کشورهای مسلمان غیرعرب و ۱۶ شرکت تکافل در کشورهای غیرمسلمانی که جمعیت مسلمان دارد پراکنده شده است (Jaffer, 2007, p. 4-12).

همان‌طور که مشخص است، افراد و شرکت‌ها می‌توانند به دو صورت استفاده از محصولات بیمه اسلامی یا استفاده از محصولات بیمه متعارف، خود را در برابر خطرات، پوشش دهند. از آنجایی که هر طرح مالی باید هم از نظر اسلامی بودن و هم از نظر کارآمدی بررسی شود، این تحقیق به بیان کارآمدی آن پراخته است. اما بحث و سؤال این است که کدام‌یک از بیمه‌ها برای بیمه‌گزاران مناسب‌تر است؟ برای پاسخ به این سؤال باید شاخص‌هایی مطرح و بر اساس آن‌ها، این بیمه‌ها مقایسه شود.^۲

۱-۱. اهمیت تحقیق

بدون شک، پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران، نقطه آغازین پایه‌گذاری حکومت اسلامی و ایجاد نظام اسلامی است که از آرمان‌های بلند این انقلاب مقدس، اداره امور اجتماع و بهبود شرایط زندگی آحاد مردم بر اساس موازین شرع و مؤلفه‌های کارآمدی اقتصادی-مالی در حوزه‌های مختلف است. از جمله حوزه‌های مهم اقتصادی، صنعت بیمه است که دستیابی به این مهم، مستلزم مطالعات گسترده و کاربرد روش‌های ساختارمند و علمی جهت استخراج نظام بیمه اسلامی و ایجاد امکان استفاده افراد و شرکت‌ها از پوشش مناسب است.

از آنجا که صنعت بیمه از طریق تأمین و تضمین سرمایه‌گذاری‌ها، انتقال ریسک و کاهش آن و سرمایه‌گذاری حق بیمه‌ها باعث رشد و رونق اقتصادی-مالی کشور می‌شود، رونق و توسعه آن، جایگاه ویژه‌ای دارد. بدیهی است که این رونق جز در پرتوی تنوع‌بخشی به ابزارها و خدمات مالی، من جمله بیمه، حاصل نمی‌شود؛ به همین منظور، مقایسه صنعت تکافل و بیمه متعارف، اهمیت خاصی دارد.

تکافل در نظام مالی ایران، سابقه‌ای ندارد؛ لذا ایجاد آن، نیازمند مطالعه الگوهای موجود و طراحی و بومی‌سازی آن‌ها برای کشور است. از طرفی، با توجه به اینکه ایجاد آن در جمهوری اسلامی ایران باید توجیه اقتصادی داشته باشد، بر آن هستیم که پس از بررسی امکان کاربرد این ابزار، جایگاه آن را در کنار بیمه رایج در ایران، بررسی کنیم، یعنی کارایی بیمه متعارف و مرسوم در ایران را در مقابل تکافل به عنوان رقیب - و نه جایگزین - تشریح کنیم.

در این تحقیق، ابتدا، کلیاتی راجع به تکافل و بیمه‌های رایج و وجوه افتراق این دو تبیین می‌کنیم و سپس، پیشنهاد، ضرورت و اهمیت تحقیق، بیان می‌شود. در بخش سوم، روش تحقیق، بررسی می‌شود و در بخش بعد، اطلاعات با از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، تجزیه و تحلیل می‌شود. در پایان نیز نتایج خواهد آمد.

۲. کلیات تحقیق

۲-۱. ادبیات موضوع

۲-۱-۱. تعریف تکافل

در کتاب المنجد واژه تکافل به معنای «ضمانت متقابل» آمده است؛ با ذکر این مثال که «تکافل القوم» یعنی آن قوم کفیل (ضامن) یکدیگر شدند (معلوف، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۹۸۶). این کلمه به معنای «تضمین مشترک» (میرزایی و میرزاخانی، ۱۳۸۴) و «کمک متقابل میان‌گروهی» (Norazah, 2002) و «مساعدت و کمک» (الخیاط، ۱۳۹۲، ص ۷۲) نیز به کار رفته است.

تکافل، گونه‌ای بیمه برای جبران خسارت‌های ناشی از حوادث و تکمیل نظام بانکی بدون بهره است. از آنجایی که تعدادی از محققان اسلامی (اهل سنت) بیمه مرسوم را با شریعت، ناسازگار و آن را دارای عناصر غرر (بی‌اطمینانی و جهل) و میسر (قمار) و ربا می‌دانند، تکافل را به جای آن معرفی کرده‌اند، که علاوه بر آنکه کارکردهای بیمه‌های مرسوم را دارد، از آن سه عیب به دور و نهادی مالی-اخلاقی نیز است. تکافل، مبتنی بر اصل قرآنی تعاون و به معنای «کمک متقابل میان‌گروهی» است و هر عضوی در حمایت از نیازمندان داخل گروه، سهم دارد؛ این نوع بیمه، شبیه «بیمه تعاونی» است (Billah, 2003, p. 10).

قبل از بعثت رسول اکرم صلوات الله علیه و آله- پیمانی به نام «حلف الفضول» در میان جوانان و جوان مردان قریش در شهر مکه بسته شد که پیمانی اخلاقی بود و در آن تعهد شده بود که اگر حقوق افراد فقیر مکه، ضایع شود آن را از زاید اموال اغنیاء بستانند و آنها را در حمایت اقتصادی و نظامی خود قرار دهند. پیامبر اسلام نیز که در این پیمان شرکت داشتند، بعدها با افتخار از آن یاد می کردند و چنین می فرمودند: «در سرای عبدالله بن جدعان، شاهد پیمانی بودم که از گران بهاترین اموال (شتر سرخ مو) برای من محبوب تر بود و دوست می دارم که در اسلام نیز به چنان پیمانی دعوت شوم» (خامنه ای، ۱۳۵۹، ص ۵۵). در این قانون اساسی آمده است: «مسلمانان باید افراد از پای درآمده را کمک کنند و در مخارج سنگینی که بر اثر خون بها یا آزاد کردن اسیر، دامن گیر مؤمنی می شود او را یاری دهند ... تا آنجا که مسلمانان برای حفظ مدینه می جنگند، یهودیان باید به سهم خود هزینه جنگی بپردازند ... در جنگ هایی که یهودی ها و مسلمانان، هر دو شرکت دارند هزینه هر کدام به عهده خود آنهاست» (ابن هشام، ۱۳۷۳، صص ۱۴۷-۱۵۰).

نخستین شرکت تکافل در سودان، در ۱۳۵۷ ش (۱۹۷۸ م) و سپس در همان سال در عربستان سعودی تأسیس شد (Abouzaid, 2007). در ۱۳۷۲ ش (۱۹۹۳ م)، دو شرکت تکافل در بروئئی، سال بعد، دو شرکت در اندونزی، و در ۱۳۷۴ ش (۱۹۹۵ م) یک شرکت تکافل در سنگاپور تأسیس شد. تنها شرکت بیمه تکافل در عربستان سعودی، شرکت ملی بیمه تعاونی است. در کویت، وزارت تجارت و صنعت، مجوز تأسیس نخستین شرکت تکافل را در بهمن ۱۳۷۷ ش (فوریه ۱۹۹۸) صادر کرد. نخستین قانون تکافل در ۱۳۶۳ ش (۱۹۸۴ م) در مالزی، تصویب شد و احتمالاً مالزی تنها کشور اسلامی ای است که قانون تکافل دارد. در سنگاپور نیز دو شرکت تکافل فعالیت می کنند (Maysami & Kown, 2002).

امروزه، حداقل ۶۳ شرکت تکافل و هشت شرکت تکافل اتکایی در جهان اسلام فعالیت می کنند؛ این آمار به ۳۱ شرکت تکافل در کشورهای عربی، ۱۶ شرکت تکافل در کشورهای مسلمان غیرعرب و ۱۶ شرکت تکافل در کشورهای غیرمسلمانی که جمعیت مسلمان دارند مربوط می شود (Maysami & Kown, 2002).

۲-۱-۲. وجوه تمایز تکافل و بیمه متعارف

در جدول شماره ۱، تفاوت‌های دو بیمه رایج و تکافل به صورت مقایسه‌ای در محورهای خاصی، مطالعه شده است:

جدول ۱. بیمه رایج در مقایسه با تکافل؛ برگرفته از (Obeidollah, 2005, pp. 124-126; Billah, 2003, p. 18-21)

محور مقایسه	بیمه رایج	تکافل
ماهیت کسب‌وکار	مبتنی بر انگیزه کسب سود است.	مبتنی بر انگیزه حمایت و تأمین رفاه اجتماعی بیمه‌گزار و خانواده اوست.
ماهیت قرارداد	مانند قرارداد بیع است که بیمه‌گر در قبال پوشش ریسک بیمه‌گزار، از او پول دریافت می‌کند.	قراردادی است بین تمام تکافل‌شوندگان برای تقسیم مخاطرات خود و مشارکت در حمایت.
منابع قوانین و مقررات	در نتیجه تجارب کسب‌وکار، تفکرات بشری، ادبیات قضایی، پایگاه‌ها و فرهنگ آن کشور است.	مبتنی بر وحی الهی (قرآن و سنت) و نظرات و فتاوی شرعی علما و کمیته‌های فقهی موجود در این شرکت‌هاست.
مبتنی بودن بر اصل تعاون	منافع بیمه‌گزار و بیمه‌گر با هم یکی نیست و تعاون واقعی وجود ندارد.	اعضاء هم بیمه‌گزارند و هم بیمه‌گر؛ در کلیه خسارت‌ها شریک می‌شوند و در انتقال مخاطره نیز مشارکت دارند.
شفافیت و افشاء	در شرکت‌های بیمه رایج، افشاء و شفافیت وجود ندارد (به جعبه سیاه تشبیه شده‌اند).	شرکت تکافل، اطلاعات را به صورت شفاف در اختیار تکافل‌شوندگان قرار می‌دهد و فعالیت‌ها و عملیاتش شفاف‌تر از شرکت‌های بیمه رایج است.
سرمایه‌گذاری وجوه	گاهی اوقات بعضی شرکت‌ها، وجوه را در امور و برنامه‌های غیرشرعی به کار می‌گیرند و از ابزارهای با بهره ثابت استفاده می‌کنند (خارج جمهوری اسلامی ایران)	وجوه در ابزارهای شرعی که با مبانی مضاربه و وکالت و اجاره و ... کار می‌کنند، سرمایه‌گذاری می‌شود.

محور مقایسه	بیمه رایج	تکافل
التزامات و منافع	بیمه‌گذاران در صورت بروز خطر، کل پولی را که در بیمه‌نامه آمده است، می‌گیرند. اما در صورت رخ ندادن، نمی‌توانند ادعا داشته باشند.	تکافل‌شونده می‌تواند در صورت بروز خطر، کل مقدار در تعهد تکافل‌کننده (که از صندوق مخاطره پرداخت می‌شود)، کل موجودی حساب مشارکت‌کننده و سهم خود از سود کسب‌شده را تا آن زمان از شرکت بگیرد. اما اگر تا زمان سررسید صبر کرد و خطر پوشش داده، رخ نداد، فقط می‌تواند موجودی حساب مشارکت‌کننده و سهم خود را از سود تا آن زمان، درخواست کند.
ارزش بازخرید	اگر بیمه‌گذار بخواهد قبل از سررسید، از بیمه خارج شود، شرکت بیمه به او مقداری پول - که از مجموع پرداختی‌های او به بیمه‌گر کمتر است - پرداخت خواهد کرد.	در تکافل اگر کسی بخواهد خارج شود تمام موجودی حساب شخصی او (حساب مشارکت‌کننده) به علاوه سهمش از کل سود تا آن موقع، به او بازپرداخت می‌شود و متصدی تکافل فقط مقدار ناچیزی بابت راه‌اندازی شرکت و مدیریت وجوه از او کسر می‌کند.
توزیع مازاد منافع	بین منافع بیمه‌گر و بیمه‌گذار تعارض وجود دارد.	بین منافع بیمه‌گر و بیمه‌گذار تعارض وجود ندارد.
حق رأی و حق شرکت در مجمع عمومی	در بیشتر موارد این قبیل تسهیلات برای شرکت‌کنندگان در برنامه‌های بیمه‌های رایج وجود ندارد.	اعضاء، حق رأی و حق شرکت در مجمع عمومی را برای انتخاب هیئت مدیره و نیز ملاحظه حساب‌های سالیانه و ترازنامه دارند.

۲-۱-۳. الگوهای رایج تکافل

در این تحقیق، عملکرد دو بیمه متعارف عمومی و تکافل عمومی و همچنین بیمه عمر متعارف و تکافل خانواده، متناظراً با یکدیگر مقایسه شده است. در تکافل عمومی، اعضاء (دارندگان بیمه) تحت قرارداد مضاربه یا وکالت با شرکت وارد معامله می‌شوند. این قرارداد، حقوق و وظایف اعضای شرکت را مشخص می‌کند. شرکت با عملکردی شبیه کارفرما، حق تکافل (حق بیمه) را از اعضاء، جمع‌آوری و انواع گوناگونی از وجوه تکافلی عمومی را مدیریت می‌کند. میزان حق بیمه اعضای شرکت بیمه اسلامی به نوع تکافل و مقدار ثابت بر مبنای اصول اساسی قیمت‌گذاری بستگی دارد. اعضاء، حق بیمه را به عنوان تبرّع به شرکت بیمه اسلامی می‌دهند و با عامل تکافل درباره میزان سهم، توافق می‌کنند و عامل تکافل در دوره توافق، خسارت را جبران می‌کند (عسگری و

اسمعیلی گیوی، ۱۳۸۸). برای اینکه بیمه‌شونده در سود سهام باشد، بیمه‌کننده حق بیمه پرداخت‌شده را سهم محسوب می‌کند؛ بدین ترتیب، بیمه‌شونده در سود هم، سهام است و حق بیمه را نیز می‌تواند مسترد نماید.^۳

مدل مضاربه برای اولین بار در سال ۱۹۷۹ در سودان به کار گرفته شد و رویکرد استفاده از این مدل، رویکرد غالب در این صنعت است. بر اساس این، افراد باید میزان مشارکتشان را به صندوق بدهند. هم مشارکت‌کنندگان و هم متصدیان نسبت به حقوق و مسئولیت‌های خود، در قبال این صندوق آگاهی دارند (Abdul Wahab et al., 2007).

بیمه عمر یکی از شاخه‌های بسیار مهم بیمه‌های اشخاص است. از نظر حقوقی، بیمه عمر، قراردادی است که به موجب آن، بیمه‌گزار در مقابل دریافت حق بیمه، متعهد می‌شود که در صورت فوت بیمه‌شده یا زنده ماندن او تا زمان معینی، مبلغی (سرمایه یا مستمری) به بیمه‌گذار یا شخص ثالث تعیین‌شده از طرف او، پردازد (بابایی، ۱۳۸۲، ص ۲۶). این نوع بیمه در صنعت تکافل با عنوان تکافل خانواده شناخته می‌شود.

۲-۲. سابقه تحقیق گذشته

جست‌وجوی محققان نشان می‌دهد که این تحقیق، سابقه‌ای ندارد؛ اما تحقیقات نزدیک به آن در قالب چند مقاله و چندین پایان‌نامه عرضه شده است؛ که کلیه این مقالات و پایان‌نامه‌ها به صورت کلی نگاشته شده و بیشتر به معرفی تکافل و اهداف آن پرداخته است. بعضی از این تحقیقات به شرح زیر است:

محمدی‌مهر (۱۳۸۵) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی نظام بیمه و تأمین اجتماعی با نظام تکافلی اسلام» به تبیین ماهیت و اهمیت تعاون و تکافل در جامعه پرداخته و سازکارهای برخی الگوهای شرکت‌های تکافل را به صورت کلی آورده است.

عسگری و اسمعیلی گیوی (۱۳۸۸) در مقاله خود با عنوان «تحلیل نظری مقایسه‌ای ساختار بیمه‌های عمر در نظام تکافلی اسلام و بیمه‌های متعارف» به مقایسه تکافل خانواده و بیمه عمر رایج از نظر منافع و محصولات آن‌ها پرداخته‌اند.

جعفر (Jaffer, 2007) در فصل هشتم کتابی با عنوان «بیمه اسلامی: روندها، فرصت‌ها و آینده تکافل» به طور مفصل به موضوع تکافل و تکافل اتکایی در حوزه‌های عملیاتی، بازاریابی و مباحث نظارتی و شرعی پرداخته است.

اختر (Akhtar, 2009) در پایان‌نامه مقطع دکتری خود با عنوان «فرصت‌های بالقوه تکافل در پاکستان: الگوی تحول‌آفرین و عملیاتی» با بررسی وضعیت بازار تکافل در دنیا و مقایسه آن با بیمه رایج به پیش‌بینی میزان موفقیت این صنعت در پاکستان پرداخته است؛ و در بخشی از پایان‌نامه خود که تکافل و بیمه رایج را مقایسه می‌کند توضیحاتی درباره الگوهای رایج شرکت‌های تکافل داده است.

معصوم بالله (Ma'sum Billah, 2003) در مقاله «توسعه و کاربرد بیمه اسلامی» پس از بررسی تکافل، شرکت‌های تکافلی و روند توسعه آن‌ها را معرفی کرده است. وی، همچنین، به بررسی الگوهای تکافل اشاره می‌کند و رویکرد فقهی-حقوقی وی در مقاله کاملاً مشهود است، که البته فقه اهل تسنن مد نظر وی است.

۳. روش‌شناسی تحقیق

سؤالات تحقیق بدین شرح است:

سؤال اصلی تحقیق: آیا کارایی بیمه اسلامی (تکافل) مانند بیمه متعارف است؟
سؤال فرعی اول: آیا کارایی بیمه اسلامی (تکافل) عمر مانند بیمه عمر متعارف است؟
سؤال فرعی دوم: آیا کارایی بیمه اسلامی (تکافل) عمومی مانند بیمه عمومی متعارف است؟

فرضیات تحقیق نیز عبارت است از:

فرضیه اصلی: کارایی بیمه اسلامی (تکافل) بیشتر از بیمه متعارف است.
فرضیه فرعی اول: کارایی بیمه اسلامی (تکافل) عمر بیشتر از بیمه عمر متعارف است.
فرضیه فرعی دوم: کارایی بیمه اسلامی (تکافل) عمومی بیشتر از بیمه عمومی متعارف است.

تحقیق حاضر از حیث ماهیت، تحقیقی-توصیفی و از نظر هدف، اکتشافی-کاربردی است. برای تهیه شاخص‌ها نیز از تحقیقات گذشته (مطالعات کتابخانه‌ای) و مصاحبه با خبرگان، پرسش‌نامه‌ای تهیه شد و از کارشناسان، متخصصان و خبرگان فعال

در حوزه مربوطه، نظرسنجی شد. بنابراین، در این تحقیق از روش مطالعه کتابخانه‌ای در گردآوری اطلاعات مقدماتی و از روش تحلیل توصیفی-اکتشافی در شناخت و تبیین معیارها، بهره‌برداری شده است.

این تحقیق کاربردی، بر اساس شاخص‌های مناسب، به مقایسه کارایی تکافل و بیمه متعارف می‌پردازد. افرادی که پرسش‌نامه‌ها را تکمیل کرده‌اند عبارت‌اند از متخصصان شرکت‌های تکافل و بیمه متعارف در ایران و برخی کشورهای منتخب (مثل مالزی و پاکستان). یعنی پس از بررسی منابع مختلف اعم از کتاب، مقاله، پایان‌نامه، بولتن و پایگاه‌های اینترنتی، با پرسش‌نامه، نظر خبرگان سنجیده و با نرم‌افزار Expert choice و بر اساس فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، بیمه‌ها رتبه‌بندی شده است.

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این قسمت، سعی بر این است که متعاقب جمع‌آوری داده‌ها، برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌شده از روش‌های MADM استفاده شود. همچنین، در ضمن بحث، مراحل فرآیند تحلیل سلسله مراتبی تشریح خواهد شد (برگرفته از: آذر و رجب‌زاده، ۱۳۸۸؛ Saaty, 1980).

پیش از عرضه نتایج و یافته‌های تحقیق، یادآوری می‌شود که به منظور اجرای هر چه دقیق‌تر پرسش‌نامه‌ها و نیز بررسی مشکلات موجود در روایی و میزان پایایی پرسش‌نامه، ابتدا پرسش‌نامه در اختیار چند تن از متخصصان و صاحب‌نظران قرار گرفت. به طور کلی، نتایج این بررسی، منجر به اعمال اصلاحاتی بر پرسش‌نامه شد و نهایتاً با برطرف شدن مشکلات اولیه، پرسش‌نامه نهایی طراحی گردید. نتایج و یافته‌های مربوط به مرحله اصلی گردآوری داده‌ها در این بخش، بررسی می‌شود.

مراحل تکنیک AHP عبارت است از:

۱- جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها و محاسبه نرخ سازگاری

۲- ساخت درخت سلسله مراتبی

۳- مقایسه زوجی

۴- تلفیق نظرات و چاپ گزارش

در پایان و بعد از مقایسات زوجی لازم است تا اولویت‌های نهایی هر یک از گزینه‌ها، استخراج شود. بدین منظور از تلفیق استفاده می‌شود. در جداول زیر، خروجی مراحل بالا آمده است.

در جدول ۲ بیمه عمر متعارف و تکافل خانواده در چارچوب تحلیل سلسله مراتبی مقایسه شده است:

جدول ۲. رتبه‌بندی تکافل خانواده در مقایسه با بیمه عمر متعارف

هدف	شاخص‌های تصمیم و ضرایب اهمیت	رتبه‌بندی	رتبه‌بندی	امتیاز موزون گزینه‌های رقیب از لحاظ شاخص مربوط		
				تکافل خانواده	بیمه عمر متعارف	
رتبه‌بندی تکافل خانواده در مقایسه با بیمه عمر متعارف	حوزه مالی (۰/۲۷)	بهره‌وری از دارایی (۰/۴۰)	۰/۱۰۸	۰/۰۱	۰/۳۶	
		کاهش هزینه (۰/۲۷)	۰/۰۷۲۹	۰/۰۲	۰/۵۵	
		ترکیب درآمدها (۰/۳۳)	۰/۰۸۹۱	۰/۰۳	۰/۳۹	
	حوزه بازار و مشتری (۰/۳۱)	وضعیت مشتریان (۰/۴۲)	۰/۱۳۰۲	۰/۰۰	۰/۴۷	
		شبکه فروش (۰/۲۵)	۰/۰۷۷۵	۰/۰۱	۰/۵۱	
		وضعیت شرکت در بازار (۰/۳۳)	۰/۱۰۲۳	۰/۰۱	۰/۶	
	حوزه فرآیندهای داخلی (۰/۲۰)	بهره‌وری (۰/۶۸)	۰/۱۳۶	۰/۰۲	۰/۲۸	
		شفافیت در عملکرد (۰/۳۲)	۰/۰۶۴	۰/۰۲	۰/۰۵	
	حوزه رشد و توسعه (۰/۲۲)	توسعه و بهبود منابع انسانی (۰/۲۸)	۰/۰۶۱۶	۰/۰۰	۰/۴۹	
		فناوری اطلاعات (۰/۳۰)	۰/۰۶۶	۰/۰۲	۰/۵	
		توسعه محصول و بازار (۰/۴۲)	۰/۰۹۲۴	۰/۰۰	۰/۴۵	
	میانگین موزون امتیازات				۰/۵۷۸۱	۰/۴۲۱۹
	رتبه‌بندی نهایی				۱	۲

جدول ۳. رتبه‌بندی تکافل عمومی در مقایسه با بیمه عمومی متعارف

هدف	شاخص‌های تصمیم و ضرایب اهمیت	رتبه‌بندی	رتبه‌بندی	امتیاز موزون گزینه‌های رقیب از لحاظ شاخص مربوط	
				تکافل عمومی	بیمه عمومی متعارف
رتبه‌بندی تکافل عمومی در مقایسه با بیمه عمومی متعارف	حوزه مالی (۰/۲۷)	بهره‌وری از دارایی (۰/۴۰)	۰/۱۰۸	۰/۰۱	۰/۴۹
		کاهش هزینه (۰/۲۷)	۰/۰۷۲۹	۰/۰۲	۰/۵۸
		ترکیب درآمدها (۰/۳۳)	۰/۰۸۹۱	۰/۰۳	۰/۵۹
		وضعیت مشتریان (۰/۴۲)	۰/۱۳۰۲	۰/۰۰	۰/۷۷
	حوزه بازار و مشتری (۰/۳۱)	شبکه فروش (۰/۲۵)	۰/۰۷۷۵	۰/۰۱	۰/۵۱
		وضعیت شرکت در بازار (۰/۳۳)	۰/۱۰۲۳	۰/۰۱	۰/۸
	حوزه فرآیندهای داخلی (۰/۲۰)	بهره‌وری (۰/۶۸)	۰/۱۳۶	۰/۰۲	۰/۷۰
		شفافیت در عملکرد (۰/۳۲)	۰/۰۶۴	۰/۰۲	۰/۰۵
		توسعه و بهبود منابع انسانی (۰/۲۸)	۰/۰۶۱۶	۰/۰۰	۰/۴۹
	حوزه رشد و توسعه (۰/۲۲)	فناوری اطلاعات (۰/۳۰)	۰/۰۶۶	۰/۰۲	۰/۵
		توسعه محصول و بازار (۰/۴۲)	۰/۰۹۴۴	۰/۰۰	۰/۶
	میانگین موزون امتیازات			۰/۴۷۴۹۶۶	۰/۵۲۵۰۳۴
	رتبه‌بندی نهایی			۲	۱

در جدول ۳ بر اساس نظر خبرگان و با استفاده از تکنیک AHP، ضرایب اهمیت هر یک از شاخص‌ها، میزان سازگاری آنها و امتیاز موزون دو نوع بیمه عمومی متعارف و تکافل عمومی آمده است؛ نتایج مندرج بر اساس داده‌های موجود و تجزیه و تحلیل در نرم‌افزار Expert Choice در جدول فوق آمده است.

در این پژوهش، رتبه‌بندی انواع بیمه بر اساس یازده معیار -که هر کدام از این معیارها دارای ضریب اهمیت مشخص است- صورت گرفته است. در نهایت نیز با گرفتن میانگین موزون، رتبه‌بندی کلی بیمه‌ها مشخص شده است.

با عنایت به جداول داده‌ای و تجزیه و تحلیل صورت گرفته درباره آنها که مبتنی بر نظر خبرگان و در قالب مدل تصمیم‌گیری تحلیل سلسله مراتبی است، نتایج زیر در خصوص تأیید یا رد فرضیه‌ها به دست آمد:

فرضیه فرعی اول تحقیق عبارت است از: «کارایی بیمه اسلامی (تکافل) عمر بیشتر از بیمه عمر متعارف است». با توجه به جدول اول و اینکه میانگین موزون امتیازات تکافل خانواده، بیشتر از بیمه عمر متعارف شده است بنابراین، فرضیه فرعی اول تحقیق، تأیید می‌شود.

فرضیه فرعی دوم تحقیق عبارت است از: «کارایی بیمه اسلامی (تکافل) عمومی بیشتر از بیمه عمومی متعارف است». با توجه به جدول دوم و اینکه میانگین موزون امتیازات تکافل عمومی، کمتر از بیمه عمومی متعارف شده است بنابراین، فرضیه فرعی دوم تحقیق، تأیید نمی‌شود.

بدین ترتیب، با توجه به مباحث دو جدول بالا، فرضیه اصلی تحقیق - «کارایی بیمه اسلامی (تکافل)، بیشتر از بیمه متعارف است» - تأیید نمی‌شود.

۵- نتیجه‌گیری

بنا بر آنچه از فرآیند تحلیل سلسله مراتبی مبتنی بر نظر خبرگان در مقایسه کارایی دو بیمه متعارف و تکافل انجام شد و بر اساس جداول فوق، نتایج مورد انتظار در جهت بهره‌برداری از هر یک از دو نوع بیمه مذکور به شکل زیر است.

الف- می‌توان نتیجه گرفت که تکافل خانواده و بیمه عمر متعارف در معیارها و زیرمعیارهای مشخص، بررسی شده است و نتیجه پژوهش به صورت زیر است:

▪ در حوزه مالی، شاخص بهره‌وری از دارایی‌ها و ترکیب درآمدها، تکافل خانواده نسبت به بیمه عمر متعارف، رتبه بسیار بالاتری می‌گیرد، در حالی که به لحاظ مؤلفه‌های شاخص هزینه‌ای همانند ضریب خسارت، هزینه متوسط کارکنان و ...، بیمه عمر متعارف رتبه بالاتری نسبت به تکافل خانواده کسب کرده است.

▪ در حوزه بازار و مشتری، شاخص وضعیت مشتریان در تکافل خانواده نسبت به بیمه عمر متعارف برتری دارد، در حالی که شاخص‌های شبکه فروش و وضعیت شرکت در بازار در بیمه عمر متعارف نسبت به تکافل خانواده، رتبه بالاتری دارد.

- در حوزه فرآیندهای داخلی، شاخص‌های بهره‌وری و شفافیت در عملکرد، تکافل خانواده نسبت به بیمه عمر متعارف، رتبه بسیار بالاتری کسب کرده است.
- در حوزه رشد و توسعه، شاخص‌های توسعه و بهبود منابع انسانی و توسعه محصول بازار، تکافل خانواده، رتبه بالاتری گرفته و در شاخص فناوری اطلاعات رتبه یکسانی کسب کرده است.
- ب- همچنین بیمه‌های تکافل عمومی در مقایسه با بیمه‌های عمومی متعارف به شرح زیر تحلیل و مقایسه می‌شود:
 - در حوزه مالی، شاخص‌های کاهش هزینه و ترکیب درآمدها در بیمه عمومی متعارف، رتبه بالاتری نسبت به تکافل عمومی کسب کرده است، در حالی که شرکت‌های تکافل در تکافل عمومی در بهره‌وری از دارایی‌ها توانسته‌اند اثربخش‌تر عمل کنند.
 - در حوزه بازار و مشتری، بیمه عمومی متعارف در تمامی شاخص‌ها از جمله وضعیت مشتریان، شبکه فروش و وضعیت شرکت در بازار، رتبه بالاتری در مقایسه با تکافل عمومی کسب کرده است.
 - در حوزه فرآیندهای داخلی، شاخص شفافیت در عملکرد در تکافل عمومی توانسته است رتبه بسیار بالاتری نسبت به بیمه عمومی متعارف کسب کند، این در حالی است که شاخص بهره‌وری در بیمه‌های عمومی متعارف، نمره بالاتری نسبت به تکافل عمومی دارد.
 - در حوزه رشد و توسعه، به طور کلی وضعیت نسبتاً مشابهی در دو نوع بیمه حاکم است، به طوری که در شاخص توسعه محصول و بازار، بیمه عمومی متعارف و در شاخص توسعه و بهبود منابع انسانی، تکافل عمومی برتر است و در شاخص فناوری اطلاعات، وضعیت یکسانی دارند.
- در نگاه کلان و با عنایت به فرضیه‌های تحقیق و با تفکیک بررسی کارایی دو نوع بیمه مورد مطالعه در این پژوهش، تأیید می‌شود که میانگین موزون امتیازات تکافل خانواده بیشتر از بیمه عمر متعارف است و بنابراین، کارایی بیمه عمر متعارف از تکافل خانواده کمتر است؛ از طرف دیگر، این مطلب که میانگین موزون امتیازات تکافل

عمومی، کمتر از بیمه عمومی متعارف شده است، مبین این دستاورد برای بیمه‌های عمومی متعارف است که دارای کارایی بیشتری نسبت به تکافل عمومی است؛ بنابراین، از برآیند تحلیل‌های فوق نتیجه گرفته می‌شود که لزوماً نمی‌توان گفت چه نوع بیمه‌ای (تکافل یا متعارف) کارایی بیشتری دارد و برای این امر، نشان داده شد که نوع خاص هر یک از دو بیمه مذکور در حوزه‌ها و شاخص‌هایی، برتری و کارایی نسبی بیشتری دارد.

یادداشت‌ها

۱. این قول که بیمه متعارف - یعنی آنچه در جمهوری اسلامی ایران در حال اجرا است - اشکال فقهی دارد و فقه، سازکار آن را تأیید نمی‌کند، مختص فقهای اهل سنت است، یعنی فقهای اهل سنت اشکالات غرر، ربا، اکل مال به باطل و ضرر و ضرار را بر عقد بیمه وارد می‌دانند؛ در حالی که فقهای شیعه به اتفاق، عقد بیمه متعارف را به لحاظ فقهی جایز می‌شمارند و هیچ کدام از اشکالات مذکور را برای این عقد صحیح نمی‌دانند. برای اطلاعات بیشتر، ر. ک. به: مطهری، مرتضی. (۱۳۶۷). بررسی فقهی مسئله بیمه. تهران: میقات. شماره ۶۱. ص ۴۸؛ خمینی، روح‌الله. (۱۴۰۹). تحریر الوسیله. جلد ۲. قم: مؤسسه اسماعیلیان؛ و شهید اول: محمد بن مکی عاملی. (۱۴۱۷). الدرر السعیه فی الفقه الاسلامیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲. بنابراین با صحیح دانستن بیمه متعارف از نظر فقه شیعه، هدف این تحقیق بررسی تکافل به عنوان رقیب - نه جایگزین - برای بیمه متعارف است که این دو به لحاظ کارایی مقایسه می‌شوند.
۳. برای مطالعه تفصیلی در خصوص سازکار عملیاتی انواع تکافل و مدل‌های مختلف اجرایی، ر. ک. به: عسگری، محمد مهدی. و اسمعیلی گیوی، حمیدرضا. (۱۳۸۸). «تحلیل نظری مقایسه‌ای ساختار بیمه‌های عمر در نظام تکافلی اسلام و بیمه‌های متعارف». اقتصاد اسلامی. شماره ۳۲.

کتاب‌نامه

- آذر، عادل؛ رجب‌زاده، علی (۱۳۸۸)، تصمیم‌گیری کاربردی (رویکرد MADM)، تهران: نگاه دانش.
- ابن‌هشام، عبدالملک (۱۳۷۳)، سیره‌النبی، ترجمه رفیع‌الدین اسحاق بن محمد همدانی، تهران: مرکز.

بابایی، ایرج (۱۳۸۲)، حقوق بیمه، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

تاج‌بخش، محمدباقر (۱۳۳۷)، بیمه، انواع و شرایط آن، بی‌جا: رنگین.
خامنه‌ای، سید محمد (۱۳۵۹)، بیمه در حقوق اسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
خمينی، روح‌الله (۱۴۰۹)، تحریر الوسیله، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
الخیاط، عبدالعزیز (۱۳۹۲)، المجتمع المتکافل فی الاسلام، بیروت: مؤسسه الرساله.
عاملی، محمد بن مکی (شهید اول) (۱۴۱۷)، الدروس الشرعیه فی الفقه الامامیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
عسگری، محمد مهدی؛ اسمعیلی‌گیوی، حمیدرضا (۱۳۸۸)، «تحلیل نظری مقایسه‌ای ساختار بیمه‌های عمر در نظام تکافولی اسلام و بیمه‌های متعارف»، اقتصاد اسلامی، سال هشتم، شماره ۳۲، صص ۶۳-۹۱.

محمدی‌مهر، محمدحسن (۱۳۸۵)، بررسی تطبیقی نظام بیمه و تأمین اجتماعی با نظام تکافولی اسلام، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
معلوف، لوئیس (۱۳۸۰)، المنجد، ترجمه مصطفی رحیمی اردستانی، تهران: صبا.
مطهری، مرتضی (۱۳۶۷)، بررسی فقهی مسئله بیمه، تهران: میقات.
میرزائی، حبیب؛ میرزاخانی، آتوسا (۱۳۸۴)، مفهوم و چشم‌انداز بیمه اسلامی، آسیا، شماره ۳۴، صص ۳۱-۶۱.

- AbdulWahab, A., Lewis, M. K. & Hassan, M. K. (2007), "Islamic Takaful: Business Models, Shari'a Concerns and Proposed Solutions", *Thunderbird international Business Review*, Vol. 3, N. 1, pp. 29-37.
- Abouzaid, C. (2007), "Reinsuring Takaful Or Re-Takaful", S.E.C.P Takaful Conference, Karachi.
- Akhtar, v. (2009), "Potential of Takaful in Pakistan: Operational and Transformational Paradigm", Dissertation of P.h.d, Pakistan.
- Billah, m. (2003), *Islamic insurance (Takaful)*, Kuala lampur, Malaysia: Ilmieh publisher.
- Jaffer, S. (2007), *Islamic Insurance, Trends Opportunities & The Future of Takaful*, London: Euromoney Institution Investor PLC.
- Norazah, A. (2002), "Concept of takaful", *Geocities*, Online Available: [http://www.geocities.com/Norazah1/takafuleng.html], 25 Nov.
- Obeidollah, M. (2005), *Rating of Islamic Financial Institutions: Some methodological Suggestions*, Jaddah, Soudia Arabia: Islamic Economic research Center, King Abdul Aziz University.
- Maysami, R. & Kown, W. (2002), "An analysis of Islamic takaful insurance: a cooperative insurance mechanism", *Journal of insurance regulation*, Vol. 18, No. 1, pp. 87-99.
- Saaty, T. L. (1980), *The Analytic Hierarchy Process*, New York: McGraw-Hill.